

УДК 7.036+7.04:747+75.071.1*Левч., Пин.(477.54)»189/190»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/86-2-20>

Людмила МЕЛЬНИЧУК,

orcid.org/0000-0002-1504-1425

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри теорії і історії мистецтв

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) *ludmel11@ukr.net*

ІНТЕРЬЄРНИЙ ЖАНР В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ. ХАРКІВСЬКІ ХУДОЖНИКИ П. ЛЕВЧЕНКО І К. ПИНЄЄВ

За часів незалежності України особливе зацікавлення дослідників викликало мистецтво, ідеологічно чуже соцреалізму доби Совєтів, а саме – український авангард (кубофутуризм, бойчукізм, абстрактне мистецтво). Утім, велика кількість мистців (особливо на регіональному рівні) залишається поза цим контекстом, зокрема мистці кінця XIX – початку XX ст., які рухались у бік національної спрямованості, демократизму і завершували епоху новацій, які приніс реалістичний напрям. Реалізм в українському мистецтві – це **важливий етап національного самовизначення**, який відображав соціальні, історичні та духовні процеси українського народу. У музейних зібраннях України представлені твори художників-реалістів, які дозволяють уважно вивчити роль цих мистців у перетвореннях, зокрема у формуванні системи жанрів в українському образотворчому мистецтві.

У статті йдеться про творчість харківських мистців Петра Левченка і Костянтина Пинєєва в контексті становлення інтер'єру як жанру в українському мистецтві.

Метою дослідження є розгляд низки творів інтер'єрного жанру авторства П. Левченка та К. Пинєєва, а також виявлення відмінностей у їхній манері виконання, стилістичних підходах і творчих методах.

Виявлено, що П. Левченко, відомий представник харківської пейзажної школи, який розпочинав як художник реаліст, згодом використовував імпресіоністичний метод в роботі, в інтер'єрних композиціях (особливо в пізній період творчості) став на шлях модерну. К. Пинєєв залишався протягом всього творчого життя вірним реалістичним засадам з соціально-критичним акцентом, сформованим під впливом художників-передвижників.

Викладені результати дослідження показують, що харківські мистці П. Левченко, К. Пинєєв були одними з перших, хто звернувся до інтер'єру, показавши його значимість в системі жанрів українського образотворчого мистецтва.

Ключові слова: образотворче мистецтво, українське мистецтво, інтер'єр як жанр в мистецтві, харківські художники кінця XIX – початку XX ст., реалізм, імпресіонізм, модерн.

Liudmyla MELNYCHUK,

orcid.org/0000-0002-1504-1425

Candidate of Art History, Associate Professor,

Associate Professor at the Theory and History of Arts

Kharkiv State Academy of Design and Arts

(Kharkiv, Ukraine) *ludmel11@ukr.net*

INTERIOR GENRE IN UKRAINIAN ART. KHARKIV ARTISTS P. LEVCHENKO AND K. PYNIEIEV

Since Ukraine's independence, researchers have been particularly interested in art that is ideologically alien to Soviet socialist realism, namely the Ukrainian avant-garde (cubist futurism, boychukism, abstract art). However, a large number of artists (especially at the regional level) remain out of context, in particular, artists of the late nineteenth and early twentieth centuries who moved towards national orientation and democracy and ended the era of innovations brought by the realist movement. Realism in Ukrainian art is an important stage of national self-determination that reflected the social, historical and spiritual processes of the Ukrainian people. The museum collections of Ukraine contain works by realist artists, which allow us to study more closely the role of these artists in the transformations, in particular in the formation of the system of genres in Ukrainian fine art.

The article deals with the works of Kharkiv artists Petro Levchenko and Kostiantyn Pineyev in the context of the formation of the interior as a genre in Ukrainian art.

The purpose of the study was to examine a number of interior works by P. Levchenko and K. Pineyev and to identify differences in their manner of execution, stylistic approaches and methods, etc.

It was found that P. Levchenko, a well-known representative of the Kharkiv landscape school, who started as a realist artist, later used the impressionist method in his work, and in interior compositions (especially in the later period of his work) took the path of modernism. Throughout his creative life, K. Pineyev remained faithful to realistic principles with a socially critical emphasis formed under the influence of the artists of the *Peredvizhniki*.

The presented results of the study show that Kharkiv artists P. Levchenko and K. Pineyev were among the first to turn to the interior, showing its importance in the system of genres of Ukrainian fine art.

Key words: fine art, Ukrainian art, interior as a genre in art, Kharkiv artists, realism, impressionism, modernism.

Постановка проблеми. Інтер'єр як самостійний жанр в образотворчому мистецтві сформувався у XVII ст. в голландській національній школі. Він є надзвичайно цікавим, оскільки ще більше за натюрморт розкриває життя людини через світ речей. В українському мистецтві перші зразки жанру інтер'єр з'явилися в першій половині XIX ст., однак зображення внутрішнього простору не було основним у картині. Становлення власне інтер'єрного жанру в мистецтві України припадає на межу XIX–XX ст., коли українські мистці почали освоювати новітні художні методи європейського мистецтва. Художники П. Левченко, К. Пинєєв були одними з перших, хто захопився і розвинув інтер'єрний жанр у своїй творчості. Ознайомившись з основними течіями та модерними трансформаціями у світовому мистецтві, кожний з них виробив власний художній стиль. Вони були різні. Левченко, який засвоїв новаторський імпресіоністичний метод, і Пинєєв, який залишився художником-реалістом, продовжувачем традицій свого вчителя передвижника В. Маковського. Але обидва долучилися до становлення інтер'єру як жанру в українському образотворчому мистецтві.

Аналіз досліджень. Ґрунтовного дослідження щодо розвитку інтер'єрного жанру в українському мистецтві на сьогодні немає. Все ж у загальних працях з історії українського мистецтва, публікаціях, присвячених творчості окремих мистців, науковці звертаються до передісторії та формування інтер'єрного жанру.

Творчість П. Левченка завжди привертала увагу дослідників мистецтва Слобожанщини, особливо

в контексті розвитку харківської пейзажної школи. Хоча до сьогодні фундаментального дослідження про художника немає, статті, нариси, альбоми, буклети виставок дають уявлення про тематичні, образно-стилістичні особливості його живопису. Перший нарис М. Павленка «П. Левченко» був надрукований за кордоном у 1927 р. в серії публікацій для української молоді (7). Не зважаючи на невеликий обсяг, Павленко перший зібрав біографічні відомості та описав становлення мистецького стилю П. Левченка.

За радянських часів вийшли друком нариси мистецтвознавців М. Безхутрого (1, 5), який був особисто знайомий із вдовою художника, Ю. Дюженка (4). Сучасні дослідники В. Немцова (6), Т. Павлова (8, 9), С. Побожій (10) звертають увагу не лише на Левченка-пейзажиста, але й на його майстерність у зображенні інтер'єрів.

На відміну від П. Левченка, творчість К. Пинєєва, досліджено меншою мірою (як і багатьох інших харківських мистців-реалістів початку XX ст.). Надруковано лише дві розвідки харківської мистецтвознавиці З. Чернової (12) та є згадки про нього як представника пізнього передвижництва в статтях про розвиток мистецтва Харкова початку XX ст.

Метою дослідження є розгляд низки творів інтер'єрного жанру авторства П. Левченка та К. Пинєєва, а також виявлення відмінностей у їхній манері виконання, стилістичних підходах і творчих методах.

Виклад основного матеріалу. Петро Левченко (1856–1917) відомий насамперед як представник харківської пейзажної школи, яка стала знаковим явищем в українському мистецтві. П. Левченкові

Іл. 1. Левченко П. Куток кімнати. 1900-ті

Іл. 2. П. Левченко. Інтер'єр з кріслом

належить особливе місце у створенні лірико-поетичного пейзажу, який став базовою моделлю українського мистецтва. Але є ще одна грань таланту мистця. В усіх альбомах творів Левченка, каталогах виставок, статтях і нарисах увага приділяється створеним ним інтер'єрам. В Україні він був одним з найвидатніших майстрів цього жанру, ставши самобутнім оповідачем провінційного затишку міських осель.

Як відомо, перші мистецькі навички художник отримав спочатку у харківській гімназії у Дмитра Безперчого, виученика К. Брюллова в Петербурзькій академії мистецтв (ПАМ), пізніше у приватній студії художника Є. Шрейдера. Не закінчивши

Іл. 3. П. Левченко. За читанням

Іл. 4. П. Левченко. Інтер'єр. Біля вікна

повний курс у ПАМ, повернувся до Харкова, здійснив поїздку до Парижу. Як писав М. Павленко, художник не любив згадувати своє минуле, бо в ньому було багато страждань. Тому мало що було відомо про особисте життя й тим, хто знав мистця дуже близько: «Одно лише було всім відомо про Левченка, що він працював дуже багато, працював тихо, не любив цього демонструвати гучно на різних виставках, а робив завжди мовчки, але глибоко поринувши в свою працю» (Павленко, 1927: 9). Можливо, скромність П. Левченка й стала причиною того, що творчість живописця залишалася в тіні й була маловідома за його життя.

Дослідники творчості Левченка відзначають особливу музикальну ноту в його творах. І це не випадково, адже Левченко брав уроки у директора харківського музичного училища І. Слатіна й готувався до вступу в консерваторію, чому на заваді стала травма руки. Пізніше Левченко грав лише на аматорських концертах і благодійних вечорах, на одному з яких акомпанував оперній співачці Матильді Ситовій. Можливо Матильда, яка стала дружиною і музою художника, надихнула Левченка на створення інтер'єрів. Він пише її за роботою, за книгою, за роялем, на кухні, хворою в ліжку: «За роялем. Натхнення» (Іл. 6), «Швачка» (Іл. 5), «За книгою при рожевій лампі», «На кухні», «Матильда в рожевому», «За столом. Читання листа» (Іл. 3), «В ліжку. Хвора. (дружина художника)», «Матильда на веранді» та ін. Картини наскрізь пронизані любов'ю, ніжністю, натхненням. Вони осяяні денним світлом або пригашеним мерехтінням ламп. Матильда в кожному творі – тендітна та легка постать, яка ніби розчиняється в інтер'єрі кімнати.

Інтер'єри П. Левченка, оповиті елегійною поезією, зображають затишні куточки та робочі місця в оселях. Це куточки кімнат з червоними, зеленими, білими, рожевими лампами, кріслами й письмовими столами. Приміщення у творах Левченка живуть своїм повноцінним життям, наділені власною цінністю.

Зміст інтер'єрів П. Левченка не вичерпується лише фіксацією предметів матеріального світу, у них завжди відчутна присутність людини, навіть якщо в композиції її немає. Прикладом таких композицій слугують «Куток кімнати» (Іл. 1), «Куток майстерні художника», «Інтер'єр з кріслом» (Іл. 2), «Інтер'єр з роялем», «Інтер'єр. Біля вікна» (Іл. 4), «Вітальня» та ін. Рух в інтер'єрних композиціях П. Левченка, навіть у тих, що оживлені людськими постатями, майже відсутній. Натомість він вміло вирішує складні живописні завдання, пов'язані з передачею простору, світла й повітря.

Картина «Куток кімнати» сповнена природним світлом, що потрапляє у кімнату через велике вікно. За рахунок лінійної перспективи мистець передає гру світла й тіні, підкреслює вузькість та довжину кімнати, акцентує увагу відблисками. Він використовує неяскраві теплі фарби, які не виходять за межу коричневого тону, єдиною плямою виокремлюється зелений абажур лампи на підвіконні. Інтер'єр дихає тихим зимовим спокоєм, який відкривається за вікном. Розташування предметів, меблів, завішана картинами стіна нагадує особистий кабінет художника, «цей інтимний світ, сповнений прикметами тонкої духовності, вишуканого смаку» (Утевська, Горбачов, 2024: 265).

Особливо вдало штучне освітлення художник передав у інтер'єрах «За книгою при рожевій лампі» та «Натхнення», де воно відіграє не лише важливу композиційну роль, а й бере участь у створенні відповідного емоційного настрою. Проста за композицією картина «Натхнення» (1900) – один з найсильніших своєю емоційністю творів українського живопису. На розкриття змісту картини спрямовані композиційна будова, напружена колористична гама, характер живописного мазка тощо.

Т. Павлова встановила, що інтерес до світла й тіні, особлива манера письма зближує інтер'єри П. Левченка з живописцем групи «Набі» Е. Вюйаром (Павлова, 2018, с. 108). Французький художник був байдужий до класичного мистецтва, розвиваючи традиції імпресіонізму. Теми, яким присвятив свою творчість Вюйар, на перший погляд здаються дрібними й незначними. Інтер'єри, переповнені речами, жінки за рукоділлям, перехожі на вулицях, натюрморти, галявини в парку – такий затишний світ повсякденного життя зображував майстер.

Харківському художнику були близькі такі ідейні засади творчості Е. Вюйара. П. Левченко у своїх творах звертає увагу власне не на сюжет, а на його психологічне навантаження. Образи складних форм і простих речей, які оточують людину повсякчас у житті та побуті, їхнє розташування у просторі надають мистцю можливість зобразити власне і свій світ. Т. Павлова, порівнюючи роботи Левченка з французькими чи польськими мистцями (Л. Вичулковський), відзначає камерність його інтер'єрів, регіональний колорит (Павлова, 2018: 102).

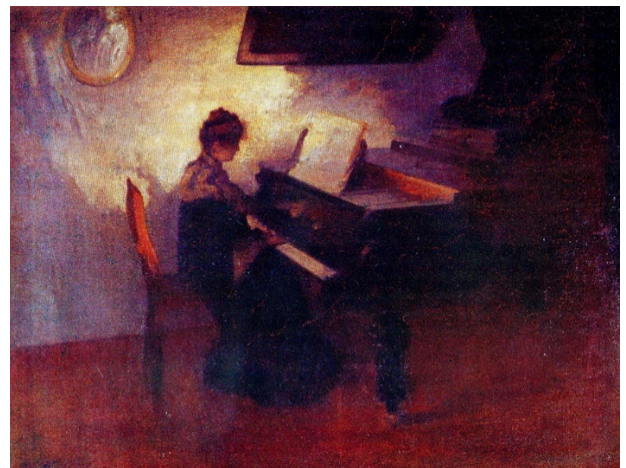
Характерною рисою інтер'єрних композицій живописця, як вважає мистецтвознавець С. Побожій, є «натюрмортність»: «... він пише речі, завдяки яким людське життя стає не тільки затишними, але й символом духовності: картини на стінах, книги на столах, настільні лампи. Останній аксесуар присутній на багатьох полотнах П. Лев-

ченка і сприймається нами як символ духовного життя людини, надії» (Побожій, 2006: 18).

У своїй художній еволюції митець відчув вплив різних шкіл і напрямків – академізму, художників-барбізонців, нових течій імпресіонізму та модерну. Під час перебування у Франції Левченко ознайомився з мистецтвом імпресіонізму та модерну, і художні особливості обох стилів мали місце у творчості художника: імпресіоністичні тенденції проявилися більше в пейзажному живописі, модерні риси – в інтер'єрних композиціях живописця. «Уподобаний модерном вертикальний формат, анемічно розбілені фарби, вишуканість силуету, ритмів композиції, лінія контуру то чітка, то уривчаста і недбала, рисунок вільний і витончений, колір, що стає умовним, образ позбавлений грубої матеріальності, одухотворений особливою поетичністю» (Лосікова, Рикова, 1991: 7) – для українського мистецтва межі ХХ–ХХІ століть

Іл. 5. П. Левченко. Швачка

Іл. 6. П. Левченко. Натхнення

модерні інтер'єрні твори П. Левченка були новацією. Для художньої мови пізнього періоду мистця стають характерними спрощені форми, декоративність, великі області чистого, позбавленого об'єму кольору, спотворення перспективи. При цьому барвіста поверхня картин – нарочито рельєфна, живописно виразна. У палітрі живописця переважають теплі тони, особливий настрій створює відображене на полотнах сонячне або електричне світло, йому, як і художникам Франції, притаманні незвичні ракурси (навмисно підкреслена двомірність простору) й декоративні прийоми.

Французьке мистецтво, до якого таким прихильним був Левченко, майже не вплинуло на творчість Костянтина Пинєєва (1868–1922), який залишився на засадах реалістичного мистецтва. «Вихованець майстерні В.Є. Маковського, експонент Товариства передвижників, належить до представників своєрідної «малої гілки», «малої лінії» реалістичного мистецтва, що у часи нестримного потягу до новаторства прагнули до збереження «забутих заповітів» (Чернова, 1996: 32).

Іл. 7. К. Пинєєв. Старі музиканти

Іл. 8. К. Пинєєв. Обід. Одинокі

К. Пинєєв – уродженець Росії, син ткача, який з десяти років працював на ткацькій фабриці. Утім, більша частина його життя після закінчення Московського училища живопису, скульптури і архітектури, Петербурзької академії мистецтв, пенсіонерської подорожі до Європи (Німеччина, Франція, Італія, Австрія) пройшла в Харкові і пов'язана з мистецькою, мистецько-педагогічною (викладав у художньому училищі, Технологічному інституті), громадською діяльністю. Новітнє мистецтво Європи не торкнулося його творчості, живописець залишився відданим техніці й традиції реалістів, проте в деяких ескізах художника були відчутні імпресіоністичні шукання.

Пинєєв відомий як художник-жанрист – «До вінця», «Мати з далекої батьківщини», «До чудотворної». Та 1904 р. художник пише полотно «Старі музиканти» (Іл. 7). У скромній, затишній кімнаті два літніх музиканти в поношеному одязі готуються до таїнства: налаштовується скрипка, все завмерло в очікуванні чарівних звуків. Це відчуття підсилюють відкриті двері з промінцем світла на підлозі. Незважаючи на присутність музикантів, головним в роботі є інтер'єр. Сповнений особливого затишку, він передає відчуття ліричності та оповідає глядачу про захоплення мистецтвом його господаря. Картини на стінах, скульптура в кутку, циліндр та рукавиці на фортепіано підкреслюють мистецький дух. Схожою є картина «Обід. Самотні» (Іл. 8), яка належить до ранніх робіт, в яких автор зупиняється на гранично простому композиційному рішенні (пізніше його композиції стануть складнішими). «Він начебто ставить дуже конкретне завдання: сцена з двох постатей в інтер'єрі. Небагатослівне, здається зовсім позбавлене оригінальності. Вирішення має, разом з тим, своєрідну виразність» (Чернова, 1996: 33).

Стилем та технікою К. Пинєєв схожий на свого вчителя В. Маковського, жанрові картини якого належать до хрестоматійних зразків мистецтва «передвижників». Пізніше в деяких етюдах Пинєєва з'являються соковитий мазок, відкритий колір, швидкість пензля. Багата на інтер'єрні композиції творчість мистця передає життя правдиво. Художник наділяє кожен інтер'єр деталізацією, опрацюванням окремих елементів та особливою гармонією кольорів. У Харківському художньому музеї (ХХМ) зберігаються картини мистця: «Куток кімнати», «Інтер'єр», «Інтер'єр церкви», «В коридорі готелю», «Тераса», «Вікно» та ін. Усі елементи інтер'єру в його творах гармонійно поєднуються один з одним. Видно, що меблі ретельно підібрані, а всі предмети знаходяться суворо на своїх місцях. Художник тяжіє до детального опрацювання кож-

ного інтер'єру, які дещо нагадують інтер'єр його власного будинку в Харкові.

Інтер'єрні композиції Пинєєва розповідають про звичайне неопоетизоване життя людей. Художникові притаманна особлива гармонія кольорів, гладкий живопис. Мистець достовірно передає живописну форму, обсяг, фактуру предметів. У його творах відчутний психологізм, соціальна складова (вболівання за «маленьку людину»), майстерність типізації.

Хоча, слід визнати, що Пинєєв не досяг рівня Левченка, музейна науковиця З. Чернова влучно характеризує його як художника, який «у своїх не вражаючих грандіозністю задумів і втіленні роботах з певною гостротою зору відображає свій час та робить це досить індивідуально» (Чернова, 1996: 34).

Твори П. Левченка і К. Пинєєва зберігалися на початку ХХ ст. у художньо-промисловому й університетському музеях Харкова, брали участь у щорічних харківських виставках. Зацікавлення до творчості місцевих художників виникає в Україні у другій половині ХІХ ст. з розвитком художнього життя, мистецької освіти, музейної справи. Нині твори П. Левченка і К. Пинєєва зберігаються у музейних зібраннях України – Національному художньому музеї України, ХХМ, Сумському художньому музеї ім. Н. Онацького, Львівській галереї ім. Б. Возницького та інших, у приватних колекціях. Найбільші колекції творів художників у ХХМ: 72 живописні і 15 графічних творів

П. Левченка, які надійшли з музеїв Харкова та приватних колекцій М. Фрадкіна, О. Підкопая, С. Давидова (Денисенко, Бінусова, 2006) і близько 50 творів К. Пинєєва. У ХХМ у 2018–2019 роках відбулася виставка мистецької спадщини К. Пинєєва до 150-річчя від дня народження художника. З 1990-х років виставки творів П. Левченка (персональні чи в складі колективних) пройшли у багатьох музеях України, найбільші з них – в Харкові, на батьківщині мистця.

Висновки. Період з 1890–1900 рр. став основоположним для нововведень в українському живописі. З'явилися нові акценти, пов'язані з композиційними та колористичними принципами, увагу приділено передачі світла, остаточно склалася система жанрів. Мистці харківської школи межі ХІХ–ХХ ст. були одними з перших, хто створили своєрідний інтер'єрний світ українського мистецтва й наділили його особливим звучанням.

Найвидатнішим майстром інтер'єрного жанру став П. Левченко – харківський художник, що поєднав у своїй творчості методи імпресіонізму та модерну. У стилістиці реалізму до інтер'єрного жанру звертався художник-передвижник К. Пинєєв. В інтер'єрах харківських мистців приваблюють не парадні зали, а інтимність буття, створювана повсякденними простими речами. На їхній творчості позначилися вплив міста, його особлива поетика, регіональний колорит і нові імпульси, що народжувалися в атмосфері мистецьких перетинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безхутрий М. Нарис життя і творчості П. Левченка. Київ : Мистецтво, 1984. 47 с.
2. Видатні майстри українського пейзажу М. Беркос, М. Ткаченко, П. Левченко: каталог: живопис, графіка / упор. Л. Лосікова, З. Рикова. Харків : Редакційно-видавничий відділ облполіграфії, 1991. 27 с.
3. Виставка творів П. О. Левченка із фондів музею та приватних колекцій (до 150-річчя від дня народження майстра) / упор. О. Денисенко, С. Бінусова. Харків : ХХМ, 2006. 7 с.
4. Дюженко Ю. Петро Олексійович Левченко. Нарис про життя і творчість Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. 26 с.
5. Левченко Петро: альбом / авт.-упоряд. М.М. Безхутрий. Київ : Мистецтво, 1983. 144 с.
6. Немцова В. Пейзажний живопис Петра Левченка. *Вісник ХДАДМ*. Харків : 2007. № 2. С. 100–108.
7. Павленко М. Петро Левченко. Прага: Видавництво української молоді, 1927. 15 с.
8. Павлова Т. Авангард в образотворчому мистецтві Харкова ХХ століття: дис. д-ра мистецтвознавства : 17.00.05 / Львівська національна академія мистецтва. Львів, 2018. 386 с.
9. Павлова Т. Маленький світ домашніх осель (П. О. Левченко в європейському мистецькому колі). *Художник у провінції: матеріали міжнародної наукової конференції (24–25 вересня 2009 р. м. Суми)*. Суми : Університетська книга, 2009. С. 107–116.
10. Побожій С. Петро Левченко і Сумщина. Суми : Університетська книга, 2006. 90 с.
11. Утевська Паола, Горбачов Дмитро. Будинок із левами: Нариси з історії українського візуального мистецтва ХІ–ХХ століть. Київ : Дух і літера, 2024. 568 с.
12. Чернова З. Жанрист К.П. Пинєєв та його картина «Обід. Самотні». 1904. *Матеріали наукової конференції, присвяченої 110-річчю Харківського художньо-промислового музею*. Харків, 1996. С. 31–34.

REFERENCES

1. Bezkhutryi M. (1984). *Narys zhyttia i tvorchosti P. Levchenka* [Essay on the life and work of P. Levchenko]. Mystetstvo. 47. [In Ukrainian].

2. Losikova L., Rykova Z. (1991). Vydatni maistry ukrainskoho peizazhu M. Berkos, M. Tkachenko, P. Levchenko: katalog: zhyvopys, hrafiika [Outstanding masters of the Ukrainian landscape M. Berkos, M. Tkachenko, P. Levchenko: catalogue: paintings, graphics]. Redaktsiino-vydavnychiy viddil oblpolihratii, 27 [In Ukrainian].
3. Denysenko O., Binusova S. (2006). Vystavka tvoriv P. O. Levchenka iz fondiv muzeiu ta pryvatnykh kolektsii (do 150-richcha vid dnia narodzhennia maistra) [Exhibition of works by P. Levchenko from the museum's funds and private collections (on the occasion of the 150th anniversary of the artist's birth)] 7 [In Ukrainian].
4. Diuzhenko Yu. F. (1958). Petro Oleksiiovych Levchenko [Petro Oleksiiovych Levchenko]. Derzhavne vydavnytstvo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury URSR. [In Ukrainian].
5. Bezkhutryi M. (1983). Levchenko Petro: albom [Levchenko Petro: albom]. Mystetstvo, 144. [In Ukrainian].
6. Nemtsova V. S. (2007). Peizazhnyi zhyvopys Petra Levchenka [Landscape Peter Levchenko's Painting]. Bulletin of Kharkiv State Academy of Design and Arts, 2, 100–108. [In Ukrainian].
7. Pavlenko, M. (1927). Petro Levchenko, 1859–1917 [Petro Levchenko, 1859–1917]. Vydavnytstvo ukrainskoi molodi, 1927.15 [In Ukrainian].
8. Pavlova T. (2018). Avanhard v obrazotvorchomu mystetstvi Kharkova XX stolittia [Avant-garde in the fine arts of twentieth-century Kharkiv]: dys. d-ra mystetstvovnavstva : 17.00.05 / Lvivska natsionalna akademiia mystetstva. Lviv, 386 [In Ukrainian].
9. Pavlova T. (2009). Malenkyi svit domashnikh osel (P.O. Levchenko v yevropeiskomu mystetskomyu koli) [The Small World of Home (P. Levchenko in the European Art Circle)]. Khudozhnyk u provintsii: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (24–25 veresnia 2009 r. m. Sumy). Universytetska knyha, 107–116. [In Ukrainian].
10. Pobozhii S. (2006). Petro Levchenko i Sumshchyna [Petro Levchenko and the Sumy region]. Universytetska knyha, 90. [In Ukrainian].
11. Utevska Paola, Horbachov Dmytro (2024). Budynok iz levamy: Narysy z istorii ukrainskoho vizualnoho mystetstva XI–XX stolit [House with Lions: Essays on the history of Ukrainian visual art of the nineteenth and twentieth centuries]. Dukh i litera, 568. [In Ukrainian].
12. Chernova Z. (1996). Zhanryst K.P. Pynieiev ta yoho kartyna «Obid. Samotni». 1904 [Genre artist K.P. Pineev and his painting 'Lunch. Lonely'. 1904]. Materialy naukovoï konferentsii, prysviachenoi 110-richchiu Kharkivskoho khudozhno-promyslovoho muzeiu. 31–34. [In Ukrainian].